

κεια στον χρόνο με εκείνο του Αριστοτέλη, μένει να φανεί, όμως η ανάγνωσή του μπορεί να μας βοηθήσει να σταθούμε καλύτερα στο πλάι των φίλων μας και ενδεχομένως να κάνουμε μερικούς νέους.

ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΤΑΣΗΣ

Λέκτωρ Σύγχρονης Φιλοσοφίας
στο *Alpen-Adria Universität* της Αυστρίας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τη τελευταία χρόνια είχα την ευκαιρία να ταξιδεύω στην Ελλάδα όπου γεννήθηκα ανά τακτά, λίγο έως πολύ, χρονοδιαστήματα. Οι λόγοι για τα ταξίδια μου ήταν επαγγελματική, τα ταξίδια καθαυτά ήταν σύντομα –τρεις μέρες το πολύ– και το πρόγραμμά μου φορτωμένο. Ωστόσο όποτε μπορούσα θα περνούσα τουλάχιστον ένα βράδυ στην Αθήνα συντροφιά με μια παρέα φίλων με τους οποίους κρατήσαμε μια καταπληκτική σχέση ύστερα από την αποφοίτησή μας από το Γυμνάσιο πριν από πενήντα και πλέον χρόνια.

Οι περισσότεροι από την παρέα ήταν οικότροφοι – μερικοί είχαν σχεδόν για μια δεκαετία. Το σχολείο ήταν ακαδημαϊκά αυστηρό και το οικοτροφείο ήταν ιδιαίτερα πειθαρχικώς οργανωμένο: όλες οι δραστηριότητές μας –εγερτήριο, προσωπική καθαριότητα, είσοδος στην τραπεζαρία, μελέτη, κατάκλιση, όπως επίσης και πολλές άλλες– ελέγχονταν από δυνατά πλεονεκτήματα, τα οποία συνήθως μόλις μας εξασφάλιζαν αρκετό χρόνο για το επόμενο καθήκον, ενώ τιμωρούμασταν όποτε καθυστερούσαμε. Μερικά από τα αγόρια, όπως εγώ, καθύγονταν από την Αθήνα, όπου βρισκόταν το σχολείο. Πολλά άλλα προέρχονταν από διαφορετικά μέρη της Ελλάδας και ένας μεγάλος αριθμός έρχονταν από το εξωτερικό όπου οι οικογένειές τους είχαν μετακινηθεί για τον έναν ή τον άλλο λόγο. Οι

κοιτώνες μας προσέφεραν λίγη ιδιωτικότητα, όλοι ανήκαμε στο ίδιο τμήμα της τάξης μας και ήμασταν υπό διαρκή επίτηρση. Όλα τα παραπάνω μας έφεραν πολύ κοντά τον έναν στον άλλον -πολλοί από μας περνούσαμε Σαββατοκύριακα και ένα μέρος των διακοπών ο ένας στο σπίτι του άλλου-, έτσι σχηματίσαμε έντονες και μακροχρόνιες φιλίες (και εξίσου έντονες, αν και όχι πάντα εξίσου μακροχρόνιες, ρήξεις και αντιπάθειες).

Οι φίλοι μου θα περνούσαν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής τους μαζί. Όσον αφορά εμένα, μετά την αποφοίτηση αναχώρησα από την Αθήνα για να σπουδάσω στις ΗΠΑ όπου ζω έκτοτε, έτσι θα περνούσε αρκετός καιρός μέχρι να έρθω ξανά σε επαφή μαζί τους. Όταν συνέβη αυτό, εντυπωσιάστηκα από το πόσο εύκολο ήταν να ξαναγίνω μέλος της παρέας και από το πόσο χαλαρά και άνετα με έκαναν να νιώθω ανάμεσά τους. Υποψιάζομαι ότι αυτό μερικώς οφείλεται στο ότι, καθώς εξοικωνόμασταν ξανά μεταξύ μας, αναγνώρισα σε αυτούς μερικά από τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματα τα οποία θυμίζω ότι είχαν όταν ήμασταν ακόμη στο σχολείο. Ο ένας, τώρα χειρουργός, είναι ακόμη το πειραχτήρι της παρέας, η αυθόρμητη αίσθησή του χιούμορ του παρέμεινε αναλλοίωτη ακόμη και με την πάροδο τόσων χρόνων· ο άλλος, που πάντα αγαπούσε το να πετά, έχει έναν γιο πιλότο σε μια ελληνική εμπορική αεροπορική εταιρεία· ένας τρίτος παρέμεινε τυφλά αφοσιωμένος στην ποδοσφαιρική ομάδα που υποστήριζε από το σχολείο και δεν χάνει ποτέ παιχνίδι της - και είμαι σίγουρος ότι κι εκείνοι αναγνωρίζουν παρόμοια γνωρίσματα σ' εμένα. Φυσικά ο καθένας από μας έχει επίσης αλλάξει πολύ και τουλάχιστον μερικές από τις αλλαγές είναι προς το καλύτερο. Κυρίως μπορούμε να εκτιμήσουμε τι ήμασταν κάποτε και τις μας άρεσε στον

Νοη
Νοη

άλλον δικός τις ανασφάλειες, τις μνησικακίες και την ανταγωνιστικότητα της εφηβείας: οι αλληλεπιδράσεις μας είναι τώρα πιο ώριμες, πιο ώριμες και περισσότερο στοργικές, ακόμη και αν είναι λιγότερο δραματικές ή παθιασμένες απ' ό,τι ήταν στο παρελθόν.

Οι φίλοι μου συναντώνται τακτικά, συνήθως τα βράδια της Κυριακής, μερικοί για να παίξουν χαρτιά, άλλοι απλώς για να ιδιασθούν και να κουβεντιάσουν. Βγαίνουν μαζί για φαγητό, θέλει (αλλά όχι αποκλειστικώς) όταν καλωσορίζουν -όπως κάνουν πάντα- παλιούς συμμαθητές όπως εγώ, οι οποίοι ζουν πιο εξωτερικά. Συχνά αυτά τα τραπέζια γίνονται σε σπίτια και οι γυναίκες τους, οι οποίες είναι επίσης φίλες μεταξύ τους, συμπεριέχουν. Ορισμένοι περνούν τις οικογενειακές τους διακοπές μαζί, άλλοι μαζί με τις συζύγους τους έχουν βαπτίσει μερικά από τα παιδιά των φίλων τους. Αν και αρχικά ίσως έπρεπε να κρατούν επαφή προκειμένου να διατηρήσουν το παρελθόν ζωντανό, εξακολουθώντας συχνά (όπως κι εγώ μαθητής) ν' απολαμβάνουν την αναπόληση, η φιλία τους βαθμιαία ελεγχθηκε σε κάτι πολύ περισσότερο από ένα συμμαθητικό: οι δραστηριότητες τις οποίες προανέφερα, και όσα συνοδεύουν μια τέτοια στενή και παρατεταμένη επαφή, είχαν μια καθολική και βαθιά επίδραση στον βίο αυτών και των οικογενειών τους.

Το να πει κανείς ότι η φιλία είχε μια επίδραση στον βίο τους υποτινάμε με το να πει ότι είχε μια επίδραση στον ίδιο τους τον εαυτό. Όταν συνειδητοποιήσω ότι αυτοί οι άνθρωποι έγιναν αυτοί που είναι, ή τουλάχιστον ένα μεγάλο μέρος αυτού που είναι, κόρη στη φιλία, συνειδητοποιώ επίσης ότι η φιλία, ακόμη και όταν εμφορείται από την επιθυμία ανάκτησης ενός

κοινού παρελθόντος, είναι κρίσιμη για τη διαμόρφωση ενός διαφορετικού μέλλοντος. Αυτοί που είμαστε καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τους φίλους μας, των οποίων ο ρόλος στον βίο μας είναι τόσο πιο επιδραστικός και περιεκτικός όσο ευγύτερη συμβαίνει να είναι η σχέση μας. Οι φίλιές μας δεν είναι αδρανείς. Οι φίλιές των συμμαθητών μου διαστέλλονται εντός του βίου τους: τον επικαλύπτουν. Κάθε φίλιά μας συνδέεται λίγο έως πολύ με οτιδήποτε άλλο γύρω από μας: ο καθένας από τους φίλους μας, τόσο περισσότερο όσο περισσότερο κοντά του νιώθουμε, επηρεάζει την κατεύθυνση του βίου μας, όπως ακριβώς η κατεύθυνση του βίου μας επηρεάζει την επιλογή των φίλων μας. Η φίλια είναι κρίσιμη γι' αυτό που θα γίνουμε στη ζωή.

Σε αυτό το βιβλίο ελπίζω να δείξω για ποιο λόγο. Οστόσο αυτό που αρχικώς απαιτείται είναι μια πιο σύνθετη εικόνα της φίλιας. Η φίλια – και εδώ εννοούμε τη στενή φίλια, όχι την άνευ διακρίσεων ευκόλως συναπόμενη μέσω του Facebook (η οποία θα διαθέτει πάντα το ατυχές χαρακτηριστικό να έχει μετατρέψει τον «φίλο» σε ρήμα) – είναι ένας δεσμός ο οποίος από τη στιγμή που οι άνθρωποι άρχισαν να τον στοχάζονται έχει εγκωμιαστεί ως ένα από τα πολυτιμότερα δώρα της ζωής. Το εγκώμιο του Ρόμπερτ Μπάρτον συνιστά τυπικό δείγμα:

«Ό,τι είναι ο ήλιος για το στερέωμα είναι η φίλια για τον κόσμο», ο πιο θεϊκός και ουράνιος δεσμός. Όπως η γαμπλία αγάπη, τελειοποιεί την ανθρωπότητα και πρέπει να προμάται [...]. Δίχως αυτή χάνεται κάθε απόλαυση, χαρά, άνεση, ευτυχία και αληθινό περιεχόμενο από τον κόσμο· ο μεγαλύτερος, ο ισχυρότερος, ο πιο σίγουρος δεσμός [...].

Ένας πιστός φίλος είναι καλύτερος από χρυσό, ένα φάρμακο για τη μιζέρια, ένα πολύτιμο απόκτημα.²

Είπα και ο Ραλφ Γουόλντο Έμερσον:

*«Η φίλιε, η αγκαλιά μου είπε, μένει από σένα μόνο ο ουρανός είναι τοξωτός, μένει από σένα μόνο το τριαντάφυλλο είναι κόκκινο, όλα τα πράγματα μέσα σου παίρνουν ευγενέστερη μορφή, και κοιτά πέρα από τη γη.»*³

Ενώ τα λόγια της Σαρλότ Μπροντέ στην Έλεν Νάσεϊ μας δίνουν μια εικόνη του πόσο βαθιά μια φίλια μπορεί να επηρεάσει ολόκληρη τη ζωή: «Γιατί θα πρέπει ν' αποχωριστούμε; Σίγουρα, Έλεν, επειδή κινδυνεύουμε ν' αγαπήσουμε υπερβολικά η μια την άλλη χάνοντας απ' τα μάτια μας τον Δημιουργό ως ειδικολογίες του δημιουργήματος».⁴

Μια τέτοια στάση πηγάζει από τον Αριστοτέλη, του οποίου οι ιδέες για τη φίλια εξακολουθούν να έχουν κρίσιμη σημασία για κάθε προσπάθεια κατανόησης αυτής της σχέσης.⁵ Η φίλια για τον Αριστοτέλη ήταν ένα μείζον και γνήσιο αγαθό: είναι κάτι, όπως εξηγεί, χωρίς το οποίο κανείς δεν θα ήθελε να ζήσει ανεξάρτητα από τα όσα ήδη κατέχει στη ζωή,⁶ και η παράδοση που τον ακολουθεί θεωρεί επίσης, με ελάχιστες εξαιρέσεις, τη φίλια ως ένα από τα μεγαλύτερα δώρα της ζωής.

Εντούτοις η αριστοτελική παράδοση, η οποία άσκησε τόσο μεγάλη επίδραση ώστε να εξακολουθεί ν' αντηχεί στην αντίληψη του κοινού νου για τη φίλια μέχρι τις μέρες μας, απέφυγε να στρέψει το βλέμμα της στις πιο σκοτεινές, πιο επώδυνες

και πιο επιβλαβείς όψεις της. Εγκωμιάζοντας τη φιλία λησμονούμε συχνά ότι οι καθημερινές αλληλεπιδράσεις των φίλων είναι συνήθως κοινότητες και τριμμένες παρά το αντίθετο. Λησμονούμε το πένθος που ακολουθεί το τέλος μιας φιλίας, Αγνοούμε το γεγονός ότι οι φίλιες, ακόμη και οι καλές φιλιές, μερικές φορές μπορεί να είναι επιζήμιες. Επίσης παραβλέπουμε το γεγονός ότι ακόμη και οι καλύτερες φιλιές ενίοτε έρχονται σε σύγκρουση με το πθικώς ορθό - όταν, για παράδειγμα, η αφοσίωση προς έναν φίλο προηγείται της εκπλήρωσης των υποχρεώσεων προς τους άλλους. Η φιλία, θα υποστηρίξω, έχει δύο όψεις.

Το ότι μπορεί να μας θέσει σε κίνδυνο ή να οδηγήσει στην ανηθικότητα είναι χαρακτηριστικό της γνήσιας συνθειότητας της φιλίας. Συνειδητοποιήσα ένα ακόμη χαρακτηριστικό οδηγώντας για το σπίτι ύστερα από τις επανενώσεις με τους παλιούς μου συμμαθητές. Οι συναντήσεις μου μαζί τους λαμβάνουν χώρα σ' ένα πολύ διαφορετικό πλαίσιο από τις υπόλοιπες σχέσεις μου και βρήκα τον εαυτό μου να συμπεριφέρεται και να σκέφτεται διαφορετικά στην παρέα τους απ' ό,τι στην παρέα άλλων. Για παράδειγμα, αν και η παρέα περιλαμβάνει, ανάμεσα σε άλλους, μηχανικούς, δημοσιογράφους, στελέχη επιχειρήσεων και άλλους επαγγελματίες, κανείς δεν είναι ακαδημαϊκός. Έτσι, το να τους μιλήσω όπως θα μιλούσα δίχως δεύτερη σκέψη στους φοιτητές και τους συναδέλφους μου θα ήταν εντελώς εκτός τόπου. Ο τόνος της φωνής, το ειδικό λεξιλόγιο, ο τρόπος συζήτησης που θα ήταν εντελώς φυσικός με ορισμένους φίλους, μπορεί να μοιάζει επιπνευμένος, διδακτικός και αφ' υψηλού με άλλους. Ζητήματα τα οποία θα έθετε κανείς άμεσα σε μια παρέα, ξαφνικά είναι ήσσονος σημασίας σε μια διαφο-

ρητική παρέα. Προσαρμόζομαστε στις διαφορετικές σχέσεις και αυτό που βλέπουν ορισμένοι φίλοι μας σ' εμάς είναι πολύ διαφορετικό από εκείνο που είναι προφανές σε άλλους:

Η ηθικὴ του χαρακτήρα μας εἶναι τόσες ὅσες οἱ φίλοι που ἔσονται γιὰ νὰ τὴς δείχνουμε. Ἀρκετὰ αὐναίσθητα εἶμαι ἐνεργητικῶς μετὰ τὸν ἕνα φίλο, γενναιοδωρὸς καὶ μεγαλόψυχος μετὰ τὸν ἄλλον, νευρικός καὶ ευερέθιστος μετὰ τὸν ἕνα, σιωπῆς καὶ σοβαρὸς μετὰ τὸν ἄλλον καὶ ἐντελῶς ἐπιπόλαιος μετὰ τὸν τρίτο. Παραπρῶ μετὰ τὴν ἕκπληξην τὴν αἰφνίδιαν καὶ ἐκπαινετικὰς ἀλλαγὰς ἐπὶ τὸν εαυτὸν μου καθὼς περνῶ ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἑνὸς φίλου ἐπὶ τὴν ἐπίδρασιν ἑνὸς ἄλλου.⁷

Για παράδειγμα, το πώς είναι οι φίλοι μας στην παρέα με άλλους μοιάζει συχνά να μας κάνει, όπως λέμε, «να μας αρέσουν λιγότερο» προσέχουμε χαρακτηριστικά τους τα οποία δεν έχουν λόγο να εμφανιστούν όταν είναι μαζί μας.

Αν διαφορετικές φιλιές φέρνουν στην επιφάνεια διαφορετικές ηθικές του εαυτού μας, τότε θα πρέπει ν' αναρωτηθούμε ποιο είναι εκείνο το οποίο μοιάζει διαφορετικό ανάλογα με τη θέση στην οποία εκδηλώνεται. Τι είναι εκείνο το οποίο όλοι οι φίλοι μας αγαπούν, αυτό που συχνά ονομάζουμε «ο εαυτός»; Υπάρχει κάτι τέτοιο; Και αν υπάρχει, τότε είναι απλώς ο συννησιότητος όλων των διαφορετικών και ενίοτε ασύμβατων χαρακτηριστικών ή είναι κάτι διακριτό από, πέρα και πάνω από, όλα όσα βλέπουν οι φίλοι μας σ' εμάς; Κατ' αυτόν τον τρόπο μια διερεύνηση των δύο όψεων της φιλίας δεν θα οδηγήσει απλώς σε μια πιο ρεαλιστική εικόνα της φύσης της, αλλά και σε ζητούμενα από τα σημαντικότερα ερωτήματα.

Το πρώτο μέρος του βιβλίου εξετάζει τα όσα έχουν ειπωθεί για τη φιλία και πώς την έχουν αναπαραστήσει οι τέχνες διαμέσου των αιώνων. Θα δούμε ότι τόσο η φιλοσοφία όσο και η τέχνη ενδυναμώνουν τη στάση μας προς τη φιλία, αλλά επίσης ότι φέρνουν στο φως γνωρίσματά της τα οποία ακόμη δεν έχουν εξεταστεί επαρκώς. Το δεύτερο μέρος συνιστά μια προσπάθεια να συμφιλιωθούμε με τις δύο όψεις της φιλίας – να δείξουμε ότι παρά τους κινδύνους που κρύβει και τις απογοητεύσεις που περιέχει, τα οποία στην πραγματικότητα ίσως δεν είναι παρά η άλλη όψη των απολαύσεων και των οφελών της, η φιλία παραμένει ένα σπουδαίο αγαθό. Το ότι και οι δύο όψεις μπορούν ν' αληθεύουν ταυτόχρονα είναι δυνατόν να μας οδηγήσει σε μια καλύτερη κατανόηση της φιλίας και –στον βαθμό που οι φιλίες μας κάνουν αυτό που είμαστε– του εαυτού μας.

Εκινούμε, όπως πρέπει, στην αρχή: με τον Αριστοτέλη ο οποίος παραμένει το θεμέλιο κάθε σοβαρής διερεύνησης της φιλίας και που υπήρξε ο πρώτος που θεώρησε τον φίλο ως «άλλο εαυτό».

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ